

VALLASEK JÚLIA

„A VAK SÁMSONOKNAK MELEG SZÍVEL”

Első világháborús hadirokkantak ábrázolása az *Ellenzék* című kolozsvári napilap hasábjain

Hadigondozás és rokkantábrázolás az első világháború idején

■ Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, milyen eszközökkel, milyen megvilágításban jeleníti meg az első világháborús vidéki magyar sajtó a látványos sérültsége, csonkasága miatt kikerülhetetlen „hadirokkant” alakját, milyen kontextusban jelenik meg, milyen értékek, értelmezési stratégiák kapcsolódnak hozzá. Ezt a kutatás korábbi fázisában¹ két, egyaránt Budapesten kiadott napilapban, a *Pesti Hírlap*ban, illetve a *Világban* vizsgáltam, így jelen kutatásom azok kiegészítésének tekinthető. Módszer-tanilag, a mintavétel tekintetében is azokhoz kapcsolódik, amennyiben ugyanazt a véletlenszerűen generált mintát használtam, mint a *Pesti Hírlap* vagy a *Világ* vizsgálatánál. Az *Ellenzék* 1914 augusztusa és 1918 decembere között megjelent négy évfolyamának lapszámaiból heti egy számot, tehát összesen 234 lapszámot vizsgáltam át a hadirokkantsággal, hadisérüléssel, hadigondozással kapcsolatos információk után kutatva. Az említett budapesti lapokkal ellentétben az *Ellenzék*nek a választott időszak egy részében napi két kiadása van (déli és esti), itt mindkét kiadást figyelembe vettem. Mivel mindhárom napilap megjelent hétvégén is (az *Ellenzék* csak szombaton), így egyaránt kerültek a mintába a gyors információközlésre, hírműfajokra jobban alapozó hétköznapi számok, és a véleményműfajoknak, illetve a színes anyagoknak kedvezőbb, azoknak nagyobb teret biztosító hétvégi számok is.

Az alábbiakban röviden vázolom, milyen általános vonások jellemzik az első világháborús magyar hadigondozást, valamint azt, hogy a sérülés, a hadirokkantság állapota hogyan jelenik meg a korábban már vizsgált sajtótermékekben. Fontos kiemelni, hogy a korabeli magyar hadigondozás filozófiája nem a sérült katonát, hanem a családfenntartó hiánya, ideiglenes, részleges vagy állandósult, végleges munkaképtelensége folytán nehéz helyzetbe kerülő családot tekintette gondozásra szoruló alapegységnek.² Ebben egyébként a magyar és az osztrák hadigondozás nem a civil társadalmi összefogásra és a jótékonyági szervezetek munkájára alapozó angol, hanem a nemzetközi téren jóval ismertebb német példát követte: a háború után a weimari köztársaság az állam kötelességének tekintette rokkant hőseinek ellátását, és az anyagi kompenzáció, az életjáradék biztosítása mellett kiemelt célja volt olyan oktatást, továbbképzést biztosítani, amely még a súlyos rokkantakat is valamilyen módon képes visszakapcsolni a munkába, lehetőleg korábbi tevékenységi területükre.³

Ugyanakkor fontos kiemelni azt is, hogy abban, ahogy a hatalom a rokkant katonák fizikai rehabilitációját, illetve ezt követően a társadalomba való reintegrációját próbálta megszervezni, több szinten jelenik meg az egyén autoritásának csökkentésére való törekvés. A gondoskodó hatalom narratívája infantilizálta az egyént, felülírta az egyéni tapasztalat érvényességét, és nem a szenvedés-narratíva, hanem egyfajta „helytállás-mítosz” keretei közt értelmezte azt. Ezért is vált roppant fontossá a hadirokkant-identitás kialakításában a született nyomoréktól vagy más (munka)balesetben sérült embertől való megkülönböztetés: a „háborús hős” elem beépül a rokkantság vizuálisan érzékelhető tünetei mellé mint vizuálisan nem érzékelhető, de feltételezett, vitathatatlan háttér. Ennek hangsúlyozása különösen fontos abban a pozíciómeghatározásban, amely a rokkantak rehabilitációját irányító hatalom és az azt igénybe venni kénytelen egyén között zajlik.

Árnyalja a képet a rokkantság vizuális attribútumának beolvasztása a mobilizáló háborús propaganda elemei közé. A korai (kb. 1916-ig tartó) mobilizálási időszakban a hősiesség hangsúlyozása dominál, ekkor a sebesült, csonkult test pozitív megközelítésben, hősiesként jelenik meg. A háború későbbi szakaszában, az egyre hangosabbá váló elégedetlenség idején viszont a rokkant test veszélyessé válik, mert potenciálisan a hatalom ellen lázító jelként értelmeződik. A hatalmi narratíva tehát egyszerre hasznosítja a nyomorék testet és tart tőle.

Bár a tanulmány fókuszában a testi sérülés, rokkantság ábrázolása áll, fontos jelezni, hogy a rokkantság fogalmkörébe beletartozik a „gránát-sokk”, „harctéri idegsokk”, esetleg „harctéri neurózis”-ként magyarázott, a nemzetközi szak- és köznyelvben többnyire „shell shock”-ként emlegetett poszttraumatikus tünetegyüttes fogalma is, noha az *Ellenzék* hasábjain ez pusztán kuriózumként jelenik meg.

Rokkantábrázolás az *Ellenzék* hasábjain

■ Az 1880. október 1. és 1944. január 27. közt megjelenő *Ellenzék* című kolozsvári napilap a város és tágabban a régió egyik legfontosabb sajtóorgánuma a századfordulón, illetve a két világháború között. A „tradicionális pártpolitikus, szónok és újságíró” Bartha Miklós⁴ által alapított „politikai és társadalmi napilap” eredetileg azért indult, hogy az Ugron Gábor vezetésével szerveződő erdélyi képviselők orgánuma legyen. Megjelenését annak idején a kolozsvári „helyi” sajtó meglehetősen ellenségesen fogadta, a kormánypárti *Kelet* „forradalomra” való uszítással vádolta, míg a hajdani balközép *Magyar Polgár* a függetlenségi eszmét féltette tőle. Az *Ellenzék*, nevéhez méltóan, eleinte az ellenzéki Függetlenség Párton belül szerveződő Ugron-csoport politikai-agitációs eszközének szerepét töltötte be, s mint ilyen kifejezetten regionális fókuszú volt, Erdély sérelmeit fejtegette, a helyi román sajtóval vitázott, stb. Viszonylag rövid idő múlva, Ugronék véleményváltozását követve az éles ellenzékiiségről a kormányképesség problémájára helyezte át a hangsúlyt.

Fennállása során a lap politikai színezete többször is változott, árnyalódott: az 1920-as években a polgári liberalizmus jellemezte, majd 1925-ben rövid ideig az Országos Magyar Párt orgánuma lett, később Bánffy Miklós

liberálisabb, a román hatalommal együttműködőbb szemléletét képviselte, a második bécsi döntés után viszont az Erdélyi Párt orgánusaként működött. A két világháború közti korszakban, különösen a trianoni döntést követő időszakban meghatározó szerepet játszott nemcsak az új fennhatóság alá került erdélyi magyarság információval való ellátásában, de az első időszakban a formálódó, ám saját intézményrendszerrel még nem rendelkező kulturális élet alakításában is.

Az első világháború kitörésének pillanatában az *Ellenzék*, melynek fejlécén csaknem tíz évvel alapítójának halála után még mindig szerepel, hogy „alapította Bartha Miklós”, a dinamikusan fejlődő erdélyi város jelentős napilapja. Napi két (déli és esti) kiadásban, összesen nyolc oldal (kétszer négy) terjedelemben jelenik meg, vasárnap kivételével minden nap. 1915 decemberétől megszűnik a napi két kiadás, a lapban közölt információk szerint az akadozó kiszállítás miatt elégedetlen vidéki olvasók kérésére, így azonos áron, megújult, modernebb, kisebb formátumban, immár nyolcoldalas terjedelemben jelenik meg heti hat alkalommal.

A lap szerkezete, a cikkek elhelyezése a laptestben az általam vizsgált időszakban szerkesztőségi változások és a háborús hiánygazdálkodás sajtót érintő intézkedései ellenére nagyjából változatlanoknak tekinthető. Az első oldalon külföldi hírek szerepelnek (esetenként néhány kiemelt jelentőségű, többnyire a város vagy a lap szempontjából fontos témát boncolgató vezércikk). A második oldal a belföldről, illetve a város életéről szóló híradásoké, a harmadik a Kolozsváron ekkor rendkívül virágzó mozi- és színházi életéről számol be (többnyire műsorok közlése által, esetleg néhány kishírben, hirdetésben), míg az utolsó oldalt csaknem teljesen hirdetések, reklámok teszik ki. (A napi két kiadásról egyre való átállás után az oldalak száma természetesen megduplázódik.) 1917 márciusa után papírhány és általános megszorítások miatt a lap terjedelme ismét négy oldalra csökken.

Hírközlés tekintetében az *Ellenzék* is kénytelen alkalmazkodni a háborús cenzúra követelményeihez, frontról érkező híreit a Kriegspressequartier (KPQ), illetve a Hadfelügyeleti Bizottság Sajtó Albizottsága (HBS) által kibocsátott, ellenőrzött anyagokból veszi. A korabeli gyakorlat szerint a vidéki lapok gyakran átvették a fővárosi lapokban megjelent, tehát a cenzúrán már átment közleményeket, ezzel magyarázható, hogy az *Ellenzék*ben viszonylag kevés a KPQ-ra való forrásutalás vagy akár a cenzúra korabeli nyomait jelző fehéren hagyott rész a kifogásolt mondatok, bekezdések, alkalmanként teljes cikkek helyén. Történik viszont konkrét utalás a cenzúrára, illetve az információgyűjtés, a főváros felől vidékre történő információáramlás nehézségeire.

Az elmaradó előfizetői díjak sürgetésére például az alábbi szerkesztőségi közlemény jelenik meg 1914-ben. „Harmincöt esztendeje állunk immár a közönség szolgálatában, de soha olyan nehéz helyzetben nem voltunk, mint most. A cenzúra kérlelhetetlen felülbíráskodása nem tűr meg semmi kritikát, semmi különvéleményt. Ezenkívül a telefont nem használhatván, mind csak drága táviratokra vagyunk utalva és ezek is gyakran a budapesti cenzúra által kivégezettek, de azért meg kell fizessük.” (*Ellenzék*, 1914. november 30.)

A teljes vizsgált korszakban a harci sérülésről, hadirokkantokról szóló írások elsősorban műfajukat tekintve kishírként, illetve a kolozsvári hadi-

kórházban ápolat sebesültek és/vagy hadirokkantak (árvák és özvegyek) javára rendezett különféle karitatív eseményekről szóló tudósítások formájában jelennek meg. Ritkán és csak a rokkantgondozás rendszerének intézményesült kialakulása után (főként az Országos Hadigondozó Hivatal felállása, tehát 1917 márciusa után) jelenik meg a kérdés címlapra kiemelve. (Fontos megjegyezni, hogy mindez már hosszú háborús évek, ráadásul az 1916-os erdélyi román betörés után történik, amikor az olvasóközönség figyelmére inkább a háború alakulásáról szóló hírek tartanak számot, a jótékonykodók adományáért pedig a székelyföldi menekültektől a háborús hiány okán egyre növekvő számú szegényekig mind többen folyamodnak.) A rokkantgondozás kérdése tehát az *Ellenzék*ben is nagy vonalakban a helyi közönséget érdeklő, lokális információként jelenik meg, többnyire a társadalmi események és színes hírek rovatában, amely az *Ellenzék*ben a sokatmondó *Mindenféle* rovatcímét viseli.

A hadirokkantak megjelenítésében az *Ellenzék* hasábjain is jól körvonalazódik az a narratíva, amely a gondoskodó állam (illetve vele együttműködésben az együttérző civil szféra) szerepét hangsúlyozza, és a sérülés, csonkulás traumájáról a gyógyulás, a társadalomba való munkás reintegráció irányába fordítja a figyelmet. Ugyancsak tetten érhető a sebesülés, rokkantság ábrázolásakor a fizikai szenvedést bagatellizáló, esetenként akár megkérdőjelező, ezáltal a szenvedő testet a közösséget képviselő újságolvasótól eltávolító, objektifikáló hangnem. A *Daily Mail* tudósítására hivatkozva például a háború kitörésekor, az első harcok idején *Fáj-e a katoná sebe?* címmel azt olvashatjuk, hogy a sokkhatásnak köszönhetően gyakorlatilag nem lehet sebesüléskor fájdalomról beszélni. „A modern fegyverek teljesítőképesége maximálisra emelkedett, másrészt igen humanusak is. Ha nem ölnek azonnal, úgy a sebesülés pillanatában feltűnően kevés fájdalmat okoznak.” (1914. október 3., déli kiadás).

A korábbi kutatásaimban már ismertetett narratíva az *Ellenzék*ből sem hiányzik, a háború kezdetén megjelenő híradásokban a sebesült, szenvedő test rendszeresen eltávolítva, az ellenség, a másik testeként jelenik meg, s ilyenként objektifikálódik. Pl. „Bukarestből jelentik – Nisből érkezett hírek szerint Belgrádból eddig 12 vagon sebesültet szállítottak Nisbe.” (1914. augusztus 14., esti kiadás.)

A sebesült, a hadirokkant teste a háború első hónapjainak sajtójában itt is alárendelődik a hősi narratívának, s ilyenként tart számot közfigyelmre. A Kolozsvárra érkező első sebesülttranszport témáját csaknem két héten át különféle híreken, helyszíni tudósításokon keresztül közvetíti a lap. Az első tudósításból nemcsak az rajzolódik ki, hogy a városi kórházba szállított sebesültek érkezése szenzációszámba ment, hanem az is, hogy a város vezetősége, hivatalai ekkor még nem voltak felkészülve a frontról érkező sebesültek ellátására. Noha *Az első sebesült transzport Kolozsváron* (1914. augusztus 26.) című cikk névtelen szerzője mindvégig az intézkedő hatóságok kompetenciáját és magabiztos feladatellátását dicséri, mégis meglehetősen improvizált és kaotikus intézkedések sorozatáról számol be. „Minden előzetes értesítés nélkül megérkezett az első transzport harctéri sebesült Kolozsvárra”, ahol a késői órában „véletlenül az állomáson tartózkodó orvos”, illetve Poór Lili önkéntes ápolónő (a város ismert és közkedvelt színésznője) gyors fellépésének köszönhetően fi-

ákerekbe tették és a kórházba szállították őket. Ott már „ahogy a sebesültek megérkeztek, mindenki tudta a kötelességét, mindenki helyén volt, s még az éj folyamán felfrissítették a sebesültek kötését, ma délelőtt pedig a súlyosan sérülteket megoperálták”. A sebesülteket másnap meglátogató újságíró még beszámol arról a nyelvi nehézségről, hogy mivel a sebesültek mind lengyelek, tolmácsot kellett találnia az egyik orvos személyében, majd levonja az elégedett következtetést, miszerint „[a] sebesültek elbeszélése egytől egyig lelkesítő. Katonáink lelkesedése leírhatatlan.” (1914. augusztus 26.) Alig egy héttel később már a korabeli sajtóban untig ismert, a sebesültek kórházba szállítását diadalmenetként bemutató jelenetről számol be a lap újságírója. „Amerre a menet elhaladt, megszámlálhatatlan közönség állott sorfalat, és zajosan ünnepelte őket.” (1914. szeptember 2., déli kiadás.)

Ez a viszonyulás azonban igen hamar megváltozik, a nyilvános térben megjelenő sérült, csonka test autonóm jelként viselkedik, amely nem feltétlenül tölti be a háborúra való mobilizálás szerepét.

Eleinte csupán a fegyvelmetlenül viselkedő sebesültek rendszabályozása jelenik meg témaként: „Egyáltalán oda nem illőnek és szükségtelennek tartom, hogy a sebesültek minden fajtája különösen az önkéntes betegápoláshoz tartozó nők előtt csak alsóruhában üldögél, úgy az ablakban fekszenek és az utcán arra haladókat megszólítják” – idézi az *Ellenzék* a temesvári hadtestparancsnok szegedi főispáni hivatalhoz intézett átiratát. (1914. október 29., déli kiadás.) Kicsivel később már a hiszékeny polgárokat és a nagyotmondó rokkantakat egyaránt kifigurázó cikk adja hírül a hadvezetés parancsát, amely tiltja a gondozás alatt álló mozgásképes sebesültek, rokkantak céltalan utcán való járkálását.

„Még csak pár nappal ezelőtt a harctér rokkantjai, sebesültjei voltak az utca szuverénjei. Átlag minden tíz lépésnyire lehetett látni e kötött karú vagy bicegő hadfiakat, akik a körülötte vak hittel hallgató gyermekeknek, töpörödött anyókáknak mesélték csillogó szemekkel hogy, hej, nénémasszony, nagy dolog a háború! [...] A vitézek gyakran hárijánoskodó előadása a hallgatóság fejében még jobban kiszínesedett. A jelentéktelen csatározások óriási csatákká nőttek ki magukat és a stratégiai szempontok által előírt visszavonulások csúfos futássá változtak át.” (*Vége a szép napoknak*. 1914. november 4., déli kiadás.)

A lap által informálni kívánt közönség téma iránti érdeklődésére és a téma jelentőségére egyaránt utal, hogy az *Ellenzék* professzionálisan követte a Kolozsvárra érkező első sebesültek ügyét, sőt érkezésük után egy héttel később visszatér rá, ehhez kapcsolva egyúttal a városban működő hadikórház tevékenységéről szóló színes beszámolót.

„A tanítóképző intézet Eperjes utcai modern palotája most olyan, mint egy szanatórium. Homlokzatán a trikolor mellett ott lengeti a szél az internacionális vereskeresztes lobogót is. Az ajtóban katona áll őrt, a folyosón nesztelen járású vereskeresztes ápolónők suhannak, a betegszobákká átalakított tantermekben meglegedetten szenderegnek hóféhér ágyakban a sebesültek. A sebesültek, akiknek csak testük beteg, az akaratum most is olyan erős, acélos, mint ütközet előtt volt. [...] A sebesültek ellátása kitűnő. Ápolásuk, élelmezésük a legpéldásabb. Hevessy (sic) és Genersich professzorok felügyelete alatt ápolják a legodaadóbb gondoskodással a betegeket.” (1914. szeptember 9., déli kiadás.)

A város két közismert, jelentős orvosfigurájának, Genersich Antalnak (1842–1918) és Hevesi Imrének (1867–1921) név szerinti említése kettős célt tölt be: egyfelől szakmai tekintélyük érzékelteti, milyen kiemelt figyelmet biztosít a város a sebesült katonák megfelelő gondozásának, másfelől jelzi az *Ellenzék* sajátos piaci pozícióját a korábban tárgyalt lapokkal (*Pesti Hírlap*, *Világ*) szemben.

A századfordulón dinamikus ütemben fejlődő, 1910-ben körülbelül hatvanezres lakosságú Kolozsváron⁵ az *Ellenzék* újságírói különösen a városi polgárság, arisztokrácia tagjai esetén gyakorlatilag ismerősökről írtak, de mindenképpen számíthattak arra, hogy a nevesített személyt az olvasók igen magas hányada mondhatni személyesen ismeri. Az ekkor már egyre nyilvánvalóbban professzionalizálódó hírlapírás szakmai elvárásai (adatolás, források megnevezése) és az olvasók által óhatatlanul működtetett közösségi kontroll egyaránt szerepet kap tehát abban, ahogyan az *Ellenzék* a kolozsvári polgárság és arisztokrácia hadigondozással kapcsolatba kerülő tagjait megjeleníti.

Ugyancsak ezen a ponton, a közösségi kapcsolat és közösségi kontroll szempontjából figyelhető meg a korábban tárgyalt lapokhoz képest eltérés abban, ahogyan az *Ellenzék* a hadirokkantakat ábrázolja. Mind a *Pesti Hírlap*, mind pedig a *Világ* lapjain a sebesült/hadirokkant és a róla gondoskodó közösség közti viszony ábrázolásában egyértelműen a hadirokkant az, aki a történet fókuszában áll, függetlenül attól, hogy a hős-narratíva vagy a gondoskodó hatalom-narratívájának szabályai, toposzai érvényesülnek az adott történetben. Az *Ellenzék* oldalain, különösen a háború kitörése és az 1916-os román betörés közti, ilyen jellegű hírekben gazdagabb időszakban a fókusz nem annyira a gondoskodásra szoruló és/vagy hősi tetteivel hazafias példát mutató hadirokkantra, hanem a róla gondoskodó, jótékonytárgyul gyakorló közösségre esik.

A korabeli lapok rendszeresen közlik különböző segélyszervezetek (Vörös Kereszt Egylet, Augusztia alap stb.) kötelékében dolgozó, azokban többnyire kiemelt funkciót betöltő, kivétel nélkül a nagypolgárság vagy az arisztokrácia köreibbe tartozó társasági hölgyek jótékonytárgyulra való felszólítását, egy-egy kiemelt ügyért (pl. vak katonák, hadiárvák taníttatása stb.) gyűjtésre való felkérését, illetve az adományozók névsorát és az adomány pontos összegét. Nincs ez másként az *Ellenzék*ben sem, valamilyen adományozói névsor 1916 második feléig csaknem minden lapszámban megtalálható. (Ezután egy időre a székelyföldi menekültek válnak karitatív célú gyűjtések fő kedvezményezettjeivé, legalábbis ami a lapban közölt felhívásokat illeti.)

A közösség elé felhívásokkal kiállók (pl. Özvegy Bartha Miklósné, a lapalapító özvegye, Bánffy Zoltánné, a helyi Vöröskereszt egyik vezetője stb.) hirdetésekben többnyire személyesen köszönik meg az adományokat, a lap pedig minden egyes célzott adománykérő felhívás után közli azt is, hogy konkrétan mennyi adomány gyűlt össze és kiktől.

Nem ritka a jó példa követésére való felszólítás, akár explicit formában, akár burkolt kritikaként. Az elsőre példa a *Kolozsvár Szíve* című cikk, amely először beszámol arról, hogy mekkora jövedelmet hozott a Sétáten tartott kerti ünnepély a Vörös Kereszt Egylet és a kolozsvári Rokkant Katonák Alapjának javára, majd a szervezők azon döntéséről, hogy a pár

nappal korábban felavatott Kárpátok Őre faszoborba ünnepélyes küldött-ségeként szegeket fognak verni, s erre az adományozással egybekötött szimbolikus tette azonnal felszólítanak más egyesületeket is. A cikk felütése a közösség megerősítését, adakozó kedvének igazolását célozza tehát. „Dacára hogy már több mint egy éve van napról-napra igénybe véve Kolozsvár társadalmának áldozatkészsége, még most is, ha alkalom nyílik, Kolozsvár közönsége siet áldozni a haza oltárán. A legutóbb tartott kerti ünnepély is a Sétatéren leszámítva a költségeket 3055 koronát jövedelmezett a Vörös Kereszt Egylet és a kolozsvári rokkant katonák alapjának a javára.” (1915. augusztus 21.) A cikk zárata pedig a konkrét példa alapján újabb felszólítás: „az az óhaj merült fel, hogy a szobor iránti érdeklődés fokozása és fenntartása érdekében jól tennék városunk többi egyesületei is, ha szintén a Vörös Kereszt Egylet példáját követnék”. (1915. augusztus 21.)

Burkolt kritika személyt és intézményt egyaránt érhet. 1915 húsvétján az *Ellenzék* egy nappal az adománykérő felhívás közlése és az adománygyűjtés megkezdése előtt már hírként beszámol arról, hogy a kórházban fekvő sebesültek számára pirostojást gyűjtenek, és kiemeli, melyik a város egyetlen temploma, ahol a gyűjtés logisztikai lebonyolítását megtagadták. „Húsvét vasárnapján az összes illetékes templomokban reggel 8-12 óráig húsvéti tojásokat fognak gyűjteni a kórházakban fekvő sebesült katonáinknak, melyhez az egyes egyházak vezetői készséggel adták szíves belegyezésüket és engedélyüket, kivéve a Ferencz József úti református templomot, ahol az engedélyt megtagadták. Reméljük, hogy az akció kezdeményezőjének, dr. Marschalkó Tamásné óméltóságának eme eredeti ötlete is szép sikerrel fog végződni, amennyiben már eddig is – holott a gyűjtés még el sem kezdődött – igen szép számmal adakoztak.” (1915. március 31.) A kiemelésben rejlő kritika nyilvánvalóan hatott, mert pár nappal később a lapban közölt hírek szerint már a város összes templomában lehetett pirostojást adományozni húsvétkor.⁶

Ugyancsak a közösségi kontroll erőteljes jelenlétére utal Halász Jenő kolozsvári patikus esete, akit egy a lapban közölt hírben pellengérré állítanak azért, amiért nem adakozott a vak katonák megsegítésére, mire Shannen Péter, a Vakok Intézetének igazgatója olvasói levélben veszi védelmébe, jelezve hogy a gyógyszerész „mikor megtudta, hogy a vak katonák egy része itt, Kolozsvárt fog elhelyezést nyerni, azonnal kijelentette, hogy azok részére is teljesen díj nélkül fogja a gyógyszereket átengedni.” (1915. november 6.)

A sikeres adománygyűjtésekről, illetve az adománygyűjtések céljából rendezett különféle társadalmi összejövetelekről, szórakoztató eseményekről, filmvetítésekről stb. gyakran és hosszan tudósít az *Ellenzék*, kiemelve, időnként részletesen ismertetve és meleg szavakkal értékelve nemcsak a profi előadóművészek, de az adományozó közösség tagjaiból színpadra álló műkedvelők produkcióit is. A *Pesti Hírlappal* és a *Világgal* összehasonlítva szokatlanul gyakori a konkrét, nevesített köszönetnyilvánítás, amelyben egy-egy sebesültekkel, rokkantakkal foglalkozó intézmény vagy jótékonsági szervezet vezetője fejezi ki háláját az adakozóknak. Újságban közzétett köszönet nem csupán a közösségi gondoskodásban kulcsszerepet vállaló, adománygyűjtést és jótékonságot koordináló személyeknek jár ki, hanem az erdélyi arisztokrácia és nagypolgárság körébe nem tartozó egyszerűbb embereknek is.

Például: „A cs. kir. csapatkórház parancsnoksága a sebesült katonák nevében őszinte köszönetét nyilváníja Szabó Józsefné nyug. rendőrkapitány neje Őnagyságának azon önzetlen, fáradhatatlan és szeretetteljes tevékenységéért, amit 9. ik hónapja a sebesült katonák és különösen a vezetésem alatt álló csapatkórház súlyos betegei részére adománygyűjtés és uzsonnakává kiosztás körül szakadatlanul és úgyszólván egyedül kifejt és a közelmúlt húsvéti ünnepek alkalmából a csapatkórház és a Ferencz József úti tartalékkórház összes betegeit szíves adománygyűjtésből az ünnep első és második napján délután étellel és itallal megvendégelte. Dr. Fekete cs. és kir. főtörzsorvos, kórházparancsnok.” (1915. április 23.)

„A Kurlender és Ulmann cég 5 kg aszalt szilvát, 5 doboz kosztelint és 5 üveg sóborszeszt adományozott. Végül özv. Biró Jánosné az összes sebesült katonánkat ízletes süteménnyel és borral megvendégelte. A sebesült katonák hálás köszönetüket nyilváníják a szíves adományért.” (1915. március 1.)

Adománygyűjtés nemcsak pénzre, illetve sebesültek ápolásában hasznosítható kötszerekre, tépésre vonatkozik, hanem amint a fenti példák mutatják, (eleinte) olyan komfortérzetet segítő cikkekre is, mint a délutáni uzsonnakává vagy a húsvéti pirostojás. A közösség érintettségének, adakozó kedvének fenntartása érdekében akár nehezen megfogható dolgok is megjelenhetnek adományként, 1916-ban például a Magyarország területén először, április 30-án érvénybe lépő nyári időszámításra való átállást követően októberig rendszeresen megjelenik a lap harmadik oldalán az alábbi keretezett felhívás: „A megtakarított óra értékéből juttassunk valamit a rokkant hősöknek.”

Maguk a rokkantak szinte egyáltalán nem kapnak szót az *Ellenzék* lapjain, a gondoskodó közösségre irányuló kiemelt figyelem folytán azonban megjelenik a rokkant családtagja miatt aggódó, rajta segíteni próbáló ember alakja. 1914. novemberében Nagy Miklós nyugalmazott tanár az *Ellenzéken* keresztül személyesen fordul „hazafiasan érző, könyörületes szívekhez”, hogy adakozzanak alig tizenkilenc évesen rokkanttá lett s így a rászoruló népes családot eltartani nem tudó öccse, Máté László önkéntes számára, hogy „egy alkalmas múltat szerezhessünk neki Karácsonyi ajándékkul”. A segélykérő írás nemcsak a sérült harctéren való hősiességét, hanem a fiatal korát és a munkájából eltartott család nagyságát emeli ki, megjelenik benne a szeretnének sorsa miatt aggódó, azt féltő családtag szempontja is. (1914. november 11.)

Ugyancsak a rokkantsághoz való viszony jelenik meg a minden bizonnyal a politikus és író, dr. Paál Árpád gyámfiának, Bloch Kázmérnak (és a vers ajánlása szerint „minden hozzá hasonló béna hősnak”) ajánlott versében. (1915. október 2.) (Megjegyzendő, hogy ebben az időben az *Ellenzék* nem rendelkezik irodalmi melléklettel, nagyon ritkán közöl verset, a lírai megszólalás tehát kiemelt jelentőséget biztosít, a hétköznapi információközlésen felülemelkedő, általános érvényű igazságként jeleníti meg a hőskultuszba illeszthető rokkantságot, illetve a versben megszólaló én példáján keresztül az egész társadalom rokkantsághoz való elvárt viszonyát.) A vers megszólítottja mély, meghatározó változáson esett át: „Elmentél gyerekként, visszajöttél hősnak / Megfosztott testtel és óriás erősnek.”

A Válasz Kázmérka levelére, amelyben arra kért, hogy megérkezéséig sírjuk ki magunkat című írás tehát a hadirokkant és közösség kívánt, szorgalmazott viszonyának szimbolikus megjelenítése, egy személyes történet, emberi viszony keretei között. „Csonka tested árnya nem is árnyék nekünk, // csak hűséges emlék, hogy mit tettél értünk. // Körülötted járó szelíd fényesség ez. [...] / Könnyünk is, amivel hazavárunk téged, / Csak visszarágyogja a te dicsőséged – / Mégse töröljük le, hogy veled rejtőzzünk: / Azzal várunk haza, / Azzal vár a haza, Édes, jó Kázmérkánk, kicsi, béna hősünk!” (1915. október 2.)

Bár Kolozsváron a világháború alatt működik rokkant katonák képzésére szolgáló intézet, annak működéséről, az ott folyó oktatásról meglepően keveset olvasni az *Ellenzék*ben, annál gyakoribb az orvosi jellegű témák kapcsolása a rokkantság (és a sebesülés) témaköréhez. Ennek oka bizonyára az lehet, hogy Kolozsváron 1872 óta orvosi fakultás működik, az itt tanító, a helyi klinikákon, hadikórházakban működő orvosok többnyire a városi polgárság (el)ismert tagjainak számítanak. A vizsgált időszakban az *Ellenzék* rendszeresen hírt ad különféle, a nagyközönség vagy a sebesült/rokkant katonák számára tartott tudományos ismeretterjesztő előadásairól mind sebészeti, protetikai, mind pedig közegészségügyi témákban. A hiányzó végtagok pótlása, illetve a rokkant munkába való visszailleszkedése kapcsán ugyanaz az optimista, a szenvedés mértékét minimalizáló, a gyors munkába állást szorgalmazó narratíva érvényesül, mint a többi kortárs lapban. Hírt ad a lap különféle „kiválóan működő” művésztag megszerkesztéséről és forgalmazásáról (*Mozgatható ujjú műkar*, 1915. január 27. vagy *Művégtagok papírosépéből*. 1916. július 21.), illetve ritkán olyan kivételes rokkantokról, akik példája mind azt bizonyítja, hogy a rokkantság nem lehet az aktív, boldog, munkaképes élet akadálya. Egyik ilyen kiemelt példája a lapnak a gyermekkori sérülés folytán rokkanttá vált gróf Zichy Géza, akinek a nagyváradi rokkantak számára tartott előadásáról részletesen tudósít az *Ellenzék* (*Zichy Géza a rokkantak közt*, 1916. szeptember 14.), a másik, némiképp talán meglepő módon, Sarah Bernhardt. Noha a színésznő évekkorábban, egy színpadi bal eset során sérült meg, a fellépéséről a francia sajtó alapján hírt adó *Ellenzék* őt is „a háborús év rokkantjai” közé számítja.

„A féllábú Sarah Bernhardt első föllépése. A világhírű színésznő azóta, hogy a bal lábát amputálták, november hatodikán jelent meg először párisi színháza színpadán. Morand Jenő *Les Cathedrales* című verses játékának címszerepét adta elő. A francia lapok azt mondják, hogy a színművészet halhatatlan királynője ifjabb, lelkesebb, mint valaha, és alig lehetett észrevenni, hogy ő is a háborús év rokkantjai közé tartozik. Szerencsésen elkészített gumilába ugyanis megenged neki egy kis mozgást.” (1915. november 11.)

Következtetések

■ Míg a korábban vizsgált napilapok közül a *Pesti Hírlap*ban világosan követhető a hadirokkant klasszikus ideáloknak megfelelő, hősnarratíva részeként történő, felülrétorizát megjelenítése, a *Világ* rokkantábrázolásában pedig első pillanattól fogva a „gondoskodó hatalom” narratívája kerül

előtérbe, addig a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain a gondoskodó, jótékony-ságot gyakorló közösségé a főszerep. Függetlenül attól, hogy a rokkant katonára hősként vagy oktatásra, akár rendszabályozásra szoruló „infantilizált” helyzetben jelenik meg, szerepe mindenképpen passzív. Ő a városi polgárság, a közösség cselekvésének tárgya, kiváltó oka, de semmiképpen sem fókuszja. A közösség tagjai a rokkantakkal kapcsolatos különféle karitatív tevékenységek gyakorlása közben voltaképpen egymásra reflektálnak. A közösségként való működés normatív szabályai rajzolódnak ki az *Ellenzék* lapjain, akár a kívánatos, preskriptív viselkedés megjelenítésével, akár a nem megfelelő viselkedési formák szankcionálásával. Mindkettő jellemzője az, hogy akár nevesítik az adott személyt, intézményt, csoportot, akár a ráutaló megjegyzésekből azonosítják, mindenképpen a korabeli közösség számára felismerhető, elszámoltatható helyzetbe kerül.

A rokkantokról gondoskodó hatalom helyét tehát az *Ellenzék* lapjain legalábbis a gondoskodó civil közösség megjelenítése veszi át, minden ide kapcsolódó írás (még a karitatív-adakozó kedv idővel látványos csökkenésének ostromozása is) önreflexív és közösségépítő szerepet játszik.

Az első világháborús rokkantokról való gondoskodás társadalom számára kirótt szerepe tehát a kolozsvári *Ellenzék*ben összekapcsolódik a regionális/lokális közösségi identitás megerősítésével, méghozzá többnyire az alábbi idézetben látható, idealizált formában:

„Nem hiába mondta Apponyi, midőn Kolozsváron járt, hogy a háború folyása óta sok helyt megfordult Magyarországon, de a jótékony-ság, áldozatkészség oly számtalan megnyilatkozásaival sehol sem találkozott, mint itt. És Apponyinak igaza van, mert Kolozsvár jótékony apostolnői valóság-gal egymással versenyeznek újabb és újabb jótékony-sági adók kigondolásában. A nemes verseny mindennap más-más alkalmat talál ki, hogy Kolozsvár jó szíve megnyilatkozhassék.” (1915. március 8.)

■ JEGYZETEK

1. Vallasek Júlia: „Hőst ne csak legendszerű vértetben...” *Hadirokkantak megjelenítése az első világháborús magyar sajtóban*. In: Kappanyos András (szerk.): *E nagy tivornyán. Tanulmányok 1916 mikrotörténelméről*. Magyar Tudományos Akadémia BTK, Bp., 2017. 349–377.
2. Suba János: *Az Országos Hadigondozó Hivatal*. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis), 21. kötet, 2010. 123.
3. Deborah Cohen: *The War Came Home. Disabled Veterans in Britain and Germany*. University of California Press, Berkeley, 2001.
4. Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány, Bp., 1993.
5. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850–1992*. Online változat: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/vallas.htm>
6. A háborús élelmiszerhiány következtében a következő években már fel sem merül ehhez hasonló gyűjtés gondolata, az 1917. március 27-i lapszám már az alábbi hírt közli: „Nem lesz pirostojás! Kürthy Lajos br. rendeletileg utasította az ország valamennyi törvényhatóságát, hogy tiltsa el a piros tojás készítését. Így tehát az idén se lesz hűsvéti pirostojás.”